

ЗАСТАВА МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Петренко В. С.

Застава є одним зі способів забезпечення виконання зобов'язань. Унаслідок застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами.

У цивільному праві під заходами (способами) забезпечення виконання зобов'язань розуміються передбачені законодавством або договором спеціальні заходи майнового характеру, стимулюючі належне виконання зобов'язань боржниками шляхом встановлення додаткових гарантій задоволення вимог кредиторів.

Згідно зі ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися заставою, неустойкою, порукою, гарантією, притриманням, завдатком.

Відповідно до п. 2 ст. 546 ЦК України можливе існування способів забезпечення виконання зобов'язань, не передбачених главою 49. Аналогічна норма міститься в п. 1 ст. 199 ГК України, де вказано, що за узгодженням сторін можуть застосовуватися передбачені законом чи такі, які не суперечать йому, види засобів забезпечення зобов'язань, що звичайно застосовуються в господарському (діловому обороті).

Сьогодні застава є найбільш популярним способом забезпечення виконання зобов'язань, не враховуючи неустойку, і єдиним, найповніше врегульованим законодавством. Крім норм ЦК України (ст. 572-593), відносини застави регулюються законами України "Про застава" і "Про іпотеку", а також іншими актами законодавства.

Застава забезпечує наявність і схоронність відповідного майна до моменту розрахунку між сторонами; по-друге, вона дозволяє забезпечити захист від інфляції - вартість закладеного майна росте пропорційно темпам інфляції; по-третє, застава володіє високою стимулюючою здатністю завдяки наявності погрози утрати відповідного предмета застави. Крім цього, норми заставного права дозволяють заставнику залишатися фактичним власником переданого ним у застава майна (п. 6 ст. 676 ЦК України), користатися ним для своїх потреб (п. 1 ст. 586 ЦК України) і навіть відчужувати його (п. 2 ст. 586 ЦК України). Поряд з цим необхідно відзначити наявність деяких обмежень для заставоутримувача в порівнянні з іншими учасниками цивільного обороту. Як приклад, можна привести неможливість виступити ініціатором порушення справи про банкрутство заставника в разі повного забезпечення вимог кредитора заставою.

Предмет застави повинен мати певну цінність, щоб кредитор міг бути впевнений в отриманні грошової суми, яка йому належить. В умовах, коли основні засоби багатьох вітчизняних підприємств переважно застарілі й малопривабливі як можливе забезпечення зобов'язання, саме майнові права інтелектуальної власності можуть виявитися необхідним ресурсом, здатним стати привабливим предметом застави для багатьох кредиторів.

У деяких країнах, зокрема в Російській Федерації, ряд науковців (В.Н. Євдокимова, В.М. Кастальський, О.Г. Крушина, О. Рузакова) досліджують особливості застави майнових (виключних) прав інтелектуальної власності. Заслугують на увагу також дослідження зазначених питань таких українських вчених, як А. Грищенко [1] та Ю. Рудченко [2].

© В.С. Петренко, 2013

Застава майнових прав інтелектуальної власності, насамперед патентних прав, передбачена в законодавстві багатьох країн, а саме: Великобританії, Франції, Канади, США, Російської Федерації, Республіки Білорусь, Азербайджану та інших країн.

Найбільш деталізованими є норми про застава патентних прав у Нідерландах. Наприклад, активи багатьох компаній, що розробляють об'єкти інтелектуальної власності, часто містять майнові права інтелектуальної власності, тому при отриманні кредиту такі компанії можуть надати як застава свої майнові права [3, 4-14].

Аналізуючи правовідносини щодо договорів застави, предметом яких є майнові права інтелектуальної власності, необхідно враховувати як положення нормативно-правових актів, що визначають вимоги до договорів застави, так і вимоги спеціального законодавства у сфері інтелектуальної власності. Так, відповідно до ст. 424 ЦК України майнові права інтелектуальної власності можуть відповідно до закону бути предметом договору застави. Важливо зазначити, що можливість застави майнових прав інтелектуальної власності, зокрема авторських прав, обговорювалась цивілістами ще задовго до прийняття нового ЦК України.

Іншими положеннями ЦК України (ст. 576), які визначають вимоги до договорів застави, встановлено, що предметом застави може бути будь-яке майно (річ, цінні папери, майнові права тощо), яке може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернено стягнення.

Положення статей 177 і 190 ЦК України встановлюють, що об'єктами цивільних прав є речі, зокрема гроші й цінні папери, інше майно, майнові права, результат робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага.

Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами.

Статтю 199 ЦК України передбачено, що результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності створюють цивільні права й обов'язки відповідно до книги четвертої цього Кодексу та інших законів.

Розглядаючи заставні правовідносини, слід звернути особливу увагу на предмет застави, оскільки він відіграє ключову роль у визначенні сфери її застосування.

Відповідно до ст. 3 Закону України "Про застава" застава може бути забезпечена будь-яка дійсна існуюча або майбутня вимога, що не суперечить законодавству України, зокрема така, що впливає з договору позики, кредиту, купівлі-продажу, оренди, перевезення вантажу тощо.

Унаслідок застави кредитор (заставодержатель) отримує не право на предмет застави, а право в разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами.

Заставою може бути забезпечена вимога, яка може виникнути в майбутньому (ст. 573 ЦК України). Аналогічна норма міститься в ч. 2 ст. 3 Закону, але в ній

робиться акцент на тому, що майбутні вимоги можуть забезпечуватися заставою, якщо є угода сторін про розмір забезпечення заставою таких вимог.

Застава, за загальним правилом, повинна забезпечувати дійсне зобов'язання, а право застави має відкладальний характер. Отже, можна говорити не просто про заставне зобов'язання щодо забезпечення виконання майбутнього зобов'язання, а про зобов'язання з відкладальною умовою, настання якої буде підставою для виникнення додаткового зобов'язання.

Згідно з ч. 1 ст. 8 ЦК України, якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону).

Забезпечення заставою майбутньої вимоги за своєю суттю є забезпеченням не вимоги, а саме зобов'язання, що може мати місце в майбутньому. Тоді право застави виникне в разі дотримання двох умов: якщо зобов'язання виникло і якщо це зобов'язання не буде виконуватись чи буде виконуватись неналежним чином.

Положення ЦК України й Закону України "Про заставу" щодо застави майбутньої вимоги можуть бути застосовані до правовідносин застави, коли предметом застави є майнові права на патент чи свідоцтва на різних стадіях заявки на відповідний об'єкт інтелектуальної власності. При цьому заставу майбутніх прав інтелектуальної власності можливо допускати лише в разі, коли точно або з великим ступенем вірогідності відомо, що боржник отримує зазначені права. Це може бути час, коли винесено рішення про видачу патенту чи свідоцтва.

Водночас вважаємо недоцільним укладання договорів застави, предметом яких є права щодо заявки на об'єкти інтелектуальної власності, враховуючи значний відсоток прийняття рішень про відмову у видачі патентів (свідоцтв). Крім того, необхідно враховувати, що навіть у разі прийняття рішення про видачу патенту, заявка на певний об'єкт інтелектуальної власності буде вважатись відкликаною, якщо в установленій законом строк не будуть сплачені державне мито за видачу охоронного документа та збір за публікацію про видачу патенту (ч. 2 ст. 22 Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі").

Згідно з ч. 2 ст. 4 Закону України "Про заставу" предметом застави може бути майно, яке відповідно до законодавства України може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення.

Застава як спосіб забезпечення зобов'язання:

- є спеціальним способом забезпечення зобов'язання, що встановлюється в момент його виникнення;
- має акцесорний (додатковий) характер і залежить від основного зобов'язання;
- супроводжується виділенням з майна боржника певної його частини, яка має передусім задовольняти можливі вимоги кредитора, з відстороненням від неї інших можливих кредиторів;
- не є мірою юридичної відповідальності;
- є забезпеченням виконання зобов'язання шляхом звернення стягнення на майно боржника;
- відноситься до тих забезпечувальних способів, які можуть бути застосовані між будь-якими суб'єктами.

Аналізуючи особливості предмета застави, необхідно зазначити, що ним можуть бути саме майнові права інтелектуальної власності, а не об'єкти інтелектуальної

власності. Предметом застави можуть бути майнові права на твір, а не сам твір, майнові права на винахід, а не сам винахід.

Необхідно враховувати, що майнові права інтелектуальної власності мають строковий характер. Отже, строк дії договору застави майнових прав інтелектуальної власності повинен бути обмежений строком дії таких прав.

Потенційний заставодавець повинен усвідомлювати ризиковий характер майнових прав інтелектуальної власності як предмета застави, також враховуючи ризик втрати майнових прав інтелектуальної власності в судовому порядку.

Відповідно до ст. 578 ЦК України та ст. 6 Закону України "Про заставу" майно, що перебуває в спільній власності, може бути передано в заставу тільки за згодою всіх співвласників.

Доцільно зазначити, що аналогічна вимога встановлена й ч. 2 ст. 28 Закону "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", де зазначено, що взаємовідносини при використанні винаходу (корисної моделі), патент на який належить кільком особам, визначаються угодою між ними. У разі відсутності такої угоди кожний власник патенту може використовувати винахід (корисну модель) за своїм розсудом, але жоден з них не має права давати дозвіл (видавати ліцензію) на використання винаходу (корисної моделі) та передавати право власності на винахід (корисну модель) іншій особі без згоди інших власників патенту.

Якщо майно, що перебуває в спільній власності, передане в заставу без згоди всіх співвласників, то відповідний договір може бути визнаний судом недійсним за позовом будь-кого зі співвласників майна.

Крім того, відповідно до Інструкції "Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України", затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5, правочини щодо розпорядження майном, що є спільною сумісною власністю, які подаються для нотаріального посвідчення, підписуються всіма співвласниками цього майна або уповноваженими ними особами.

При посвідченні правочинів щодо розпорядження спільним майном, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, якщо правочиняючий документ оформлений на одного зі співвласників, нотаріус вимагає письмової згоди інших співвласників. Згода на укладення таких правочинів повинна бути посвідчена нотаріально. Відчуження або застава майна, що є колективною власністю, здійснюється за рішенням органів управління товариства (загальних зборів, виконавчого органу), якщо інше не встановлено законом та (або) установчими документами (актами).

Законом передбачається можливість перебування заставленого майна у володінні заставодавця, заставодержателя або третьої особи (ст. 9 Закону України "Про заставу"). Проте ця норма не може бути застосована до договорів застави, предметом яких є майнові права інтелектуальної власності, оскільки термін "володіння" застосовується щодо володіння предметами матеріального світу - речами, а не до "нематеріальних" майнових прав інтелектуальної власності.

Згідно зі ст. 581 ЦК України та ст. 10 Закону України "Про заставу", якщо предмет застави не підлягає обов'язковому страхуванню, він може бути застрахований за згодою сторін на погоджену суму, але не більше за його ринкову вартість. У разі настання страхового випад-

ку предметом застави стає право вимоги до страховика.

Положення Закону України “Про заставу” щодо страхування предмета застави застосовується й для застави майнових прав інтелектуальної власності.

Що стосується обов’язкового страхування, то відповідно до ст. 5 Закону України “Про страхування” обов’язкові види страхування, які запроваджуються законами України, мають бути включені до цього Закону. Забороняється здійснення обов’язкових видів страхування, що не передбачені цим Законом.

Стаття 7 Закону України “Про страхування”, що визначає вичерпний перелік видів обов’язкового страхування, не встановлює обов’язок страхувати майнові права інтелектуальної власності, що є предметом договору застави.

Як свідчить закордонна практика, страхування об’єктів інтелектуальної власності може бути цікавим підприємствам і організаціям, що безпосередньо займаються інноваційною діяльністю, кредитно-фінансовим установам, інвестиційним і венчурним фондам, які пов’язані з фінансуванням інноваційного процесу [4, 298-303].

Водночас ринок страхування об’єктів інтелектуальної власності в Україні практично відсутній.

Стаття 584 ЦК України та стаття Закону України “Про заставу” встановлюють істотні умови договору застави: у договорі застави визначаються суть, розмір і строк виконання зобов’язання, забезпеченого заставою, опис предмета застави, а також інші умови, щодо яких за заявою однієї зі сторін повинна бути досягнута угода.

Враховуючи положення ст. 584 ЦК України, статтю 12 Закону України “Про заставу” доповнено наступними положеннями: опис предмета застави в договорі застави може бути поданий у загальній формі (вказівка на вид заставленого майна тощо).

Це положення ЦК України й Закону потребує внесення змін, оскільки в будь-якому договорі застави предмет застави має бути чітко ідентифікований. Ця позиція підтверджується Законом України “Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень”, статтею 7 якого встановлено, що в правочині, на підставі якого або у зв’язку з яким виникає обтяження (зокрема на підставі договору застави), повинен визначатись опис предмета обтяження. У разі відсутності опису предмета обтяження чи якщо існуючий опис не дозволяє ідентифікувати предмет обтяження, таке обтяження є недійсним.

Якщо предметом обтяження є окремий об’єкт, його опис надається за індивідуальними ознаками. Якщо предметом обтяження є сукупність об’єктів рухомого майна, його опис також може надаватися за родовими ознаками. В обох випадках опис предмета обтяження повинен дозволяти ідентифікувати рухоме майно як предмет обтяження.

Що стосується ідентифікації майнових прав інтелектуальної власності на винахід і корисну модель, то така ідентифікація має бути забезпечена шляхом зазначення номера відповідного патенту та назви винаходу (корисної моделі).

Аналіз положень Закону України “Про заставу” та ЦК України дає можливість стверджувати, що договір про заставу є двостороннім, який вступає в силу, за загальним правилом, з моменту укладання. Коли договір підлягає нотаріальному посвідченню або на такому нотаріальному посвідченні наполягає одна зі сторін договору - з моменту нотаріального оформлення такого договору.

Що стосується форми договору застави, то такий договір має укладатись у простій письмовій формі. При

цьому Законом України “Про заставу” не вимагається нотаріального посвідчення такого договору, але угодою сторін може бути передбачено нотаріальне посвідчення договору застави тоді, коли на цьому наполягає одна зі сторін договору (ст. 13 Закону, ч. 4 ст. 209, ч. 3 ст. 577 ЦК України).

Недотримання вимог щодо форми договору застави та його нотаріального посвідчення тягне за собою недійсність договору з наслідками, передбаченими законодавством України (ст. 14 Закону України “Про заставу”).

Оскільки договір застави, предметом якого є майнові права інтелектуальної власності, є договором щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, то до цього договору повинні бути застосовані положення статті 1107 ЦК України, відповідно до ч. 2 якої договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності укладається в письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності такий договір є нікчемним.

Відповідно до ч. 1 ст. 585 ЦК України та ст. 16 Закону України “Про заставу” право застави виникає з моменту укладення договору застави, а в разі, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню, - з моменту його нотаріального посвідчення.

Договір про заставу може бути самостійним, тобто відокремленим від договору, за яким виникає забезпечене заставою зобов’язання. Однак умову про заставу може бути включено й до основного договору, що підтверджує похідний характер застави, закріплений у ч. 3 ст. 3 Закону України “Про заставу”.

У зазначеному випадку такий договір буде змішаним договором: наприклад, договір позики, що містить у собі й договір застави.

Похідний характер договору застави полягає в тому, що:

- застava може збільшуватись або зменшуватись залежно від суми основної вимоги;
- визнання недійсності основного зобов’язання тягне за собою й недійсність застави;
- застava завжди слідує долі основного зобов’язання й не має самостійного життя щодо забезпеченої нею вимоги - задоволення основного зобов’язання автоматично стає підставою припинення застави (ст. 28 Закон України “Про заставу”).

Крім того, оскільки застava не може існувати без основного зобов’язання, на нього неодмінно слід послатись у договорі застави.

Вимоги до наступних застав заставленого майна встановлені ст. 588 ЦК України та ст. 18 Закону України “Про заставу”, де, зокрема, передбачено, що наступні застави вже заставленого майна допускаються в разі, якщо інше не передбачено законом і попередніми договорами застави.

Аналіз положень законодавства України у сфері застави й у сфері інтелектуальної власності, положень чинних договорів застави, зокрема договорів застави, предметом яких є майнові права інтелектуальної власності, дають підстави стверджувати, що на сьогодні законодавство України у сфері застави майже не враховує особливостей застави майнових прав інтелектуальної власності.

Література

1. Грищенко А. Теоретичні та практичні проблеми використання майнових прав на об’єкти авторського

та суміжних прав в якості предмета застави // Теорія і практика інтелектуальної власності. - 2007. - № 4 (36). - С. 3-11.

2. Рудченко Ю. Кредит під заставу торговельної марки // Теорія і практика інтелектуальної власності. - 2006. - № 2 (28). - С. 63-69.

3. Рузакова О. Договор залога исключительных прав // Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права. - № 2. - 2008. - С. 4-14.

4. Фурса В.М. Зарубіжний досвід страхування резуль-

татів інтелектуальної діяльності і проблеми застосування його в Україні: матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми інтелектуальної власності" / 22-26 лютого 2010 р. - С. 298-303.

Петренко В. С.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права інтелектуальної власності та

корпоративного права,

суддя Київського районного суду м. Одеси

Надійшла до редакції: 22.06.2013

УДК 347.51

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИПАДКУ ТА НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ ЯК ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Церковна О. В.

Проблематика пов'язана з тим, що в наш час дедалі часто зустрічаються випадки невиконання або неналежного виконання зобов'язання за вини боржника. Але не завжди боржник є винним у невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язання. Тому, перед тим як притягнути винну за невиконання зобов'язання особу до цивільно-правової відповідальності, необхідно визначити обставини, через які зобов'язання не було виконано чи було виконано неналежним чином.

Цивільний кодекс України (далі ЦК України) у статті 617 визначає загальні підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання. Зокрема, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили.

Мета статті: дослідження категорій "випадок" і "непереборна сила" як підстав, які звільняють боржника від відповідальності за порушення зобов'язання.

Категорії "випадок" і "непереборна сила" досліджували різні вчені, зокрема: В.А. Туманов, П.Г. Семенов, Г.К. Матвеев, Е.А. Павлодський, А.А. Смірнов та інші.

Непереборна сила (лат. *Vis maior*) є дуже давнім юридичним поняттям, відомим ще римському праву. Проте, як зазначається в літературі, вік не додав йому визначеності [1]. Ця категорія визначається як надзвичайна й невідворотна за даних умов подія (п.п. 1 п. 1 ст. 263 ЦК України). При цьому в законодавстві немає навіть приблизного переліку обставин, які до цього явища відносяться.

Слід зазначити, що попри єдність поняття непереборної сили в цивільному праві, значення цього явища у сфері відповідальності за завдання шкоди має деяку специфіку. По-перше, непереборна сила має значення універсальної обставини, що звільняє від відповідальності за завдання шкоди. Однак у ст. 1166 ЦК України (що має загальне значення для деліктної відповідальності) непереборна сила згадується в тому сенсі, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, навіть внаслідок непереборної сили може бути відшкодована у випадках, встановлених законом.

Непереборна сила може виступати межею лише безвинної відповідальності. Якщо завершений делікт тягне відповідальність на засадах вини, то вплив непереборної сили на поведінку деліквента лише свідчить про від-

сутність вини останнього (тобто умови його відповідальності). Інакше кажучи, внаслідок того, що непереборна сила перебуває у сфері невинного завдання шкоди, вона втрачає значення обставини, що звільняє від відповідальності при покладанні останньої на засадах вини.

По-друге, слід зазначити різну роль непереборної сили в причинно-наслідковому механізмі. У договірних відносинах непереборна сила, як правило, виступає як обставина, що перешкоджає виконанню договору, при цьому існує лише ймовірність виникнення внаслідок цього збитків у кредитора. При завданні недовірної шкоди непереборна сила сприяє завданню цієї шкоди [18, 115].

Найбільший ступінь обумовленості дії непереборної сили виявляється при завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки, хоча й тут слід зазначити опосередкований характер такої дії. Представляється, що непереборна сила не може бути безпосередньою причиною шкідливого наслідку підвищеної небезпечної діяльності. Непереборна сила впливає на потерпілого опосередковано, через дію джерела підвищеної небезпеки, оскільки за відсутності зв'язку між проявом шкідливих властивостей джерела підвищеної небезпеки й настанням шкоди ми не можемо кваліфікувати цей делікт за ст. 1187 ЦК.

Слід зазначити, що питання про характер залежності між дією непереборної сили, джерела підвищеної небезпеки й виникненням шкоди набуло в науці цивільного права принципового значення. Пов'язане це з позицією, висловленою Д.М. Генкіним [13, 73], що отримала в радянській літературі значну підтримку. Її прихильники з метою розмежування казусу (простого випадку) і непереборної сили (випадку кваліфікованого) запропонували досліджувати характер причинного зв'язку між цими явищами й шкодою, використовуючи при цьому категорії й критерії каузальної теорії "необхідного і випадкового причинного зв'язку". Виходять з того, що "вина і казус перебувають у ряді необхідної причинності, непереборна ж сила пов'язана з поняттям випадкової причинності".

Цей критерій було піддано справедливій критиці [15, 40]. Головним недоліком цієї концепції визнавали помилковість її методологічного підґрунтя, тобто теорії необхідного й випадкового причинного зв'язку, що зумовлювало безліч суперечностей у висловлюваннях прихильників Д.М. Генкіна. Так, Б.С. Антимонов називає непереборну силу як необхідним чинником настання шкоди, так і об'єктивним випадком то стосовно до шкідливих наслідків, то до поведінки власника джере-

© О.В. Церковна, 2013